

הצעת מחקר לעבודת גמר (M.A)

בנושא:

ספרות 'שמות' גיטין':

שמירת ידע וארגונו בעת החדשה המוקדמת

אוניברסיטת תל אביב

החוג להיסטוריה של עם ישראל

שם המנחה: ד"ר מעוז כהנא

שם התלמיד: רפאל קרויזר

מספר תעודת זהות : 062846324

תוכן

3.....	מבוא
4.....	נושא המחקר ושאלת המחקר
4.....	מטרת המחקר ותרומתו המשוערת
5.....	מצב המחקר
6.....	דרכי המחקר המוצעות
7.....	פרקי המחקר
8.....	ביבליוגרפיה
8.....	מקורות ראשוניים
9.....	ספרות מחקר
9.....	היסטוריה, יהודים ומשפחה במוצאי ימי הביניים ובראשית העת החדשה
12.....	ספרות מקצועית, סדרי גיטין ופולמוסי גיטין
13.....	חקר השמות
14.....	דפוס, ארכיונים ופנקסים

מברא

אחת מיצירותיה הספרותיות הגדולות של יהדות גליציה במאות ה"ז - י"ח היא ספרות שמות גיטין. זו ספרות לקסיקלית המתעדת ומתארת את אופני כתיבת שמות אנשים ונשים במסמכי הגירושין והנישואין, את מעמדם ההלכתי של שמות וכינויים ואף את דרכי הגייתם וכתיבתם של שמות ערים ונהרות לצורך כתיבתם המדויקת בטופס הגט.

ספרות 'שמות גיטין' מוגדרת בספרות המחקר כשייכת לסוגה הספרותית של ספרות מקצועית הלכתית, ספרות שהחלה להתפתח במוצאי ימי הביניים באשכנז ובין היתר כלולים בה ספרי הדרכה לסופרי סת"ם, שוחטים ומוהלים. עם המעבר של המרכז היהודי מזרחה במאה ה"ז התבססו סדרי שמות גיטין לכלל רשימות מסודרות בתוספת הסברים מילוניים על מוצא השמות העברי והלועזי ודרך כתיבתם המדויקת.

ספרות שמות גיטין שימשה אבן יסוד בפסיקה הרבנית בתחום הגיטין והקידושין וסופרי בתי הדין נעזרו בה בעריכת טפסי הגיטין. ספרות זו בכוח סמכותה שימשה ככלי הכרעה רב חשיבות בפולמוסים הלכתיים רבים בנושאי גיטין וציטוטים מתוכה הובאו פעמים רבות בספרות השו"ת והפוסקים. למרות חשיבותן של רשימות אלו והשימוש הרב שנעשה בהן בבתי הדין מאז המאות הי"ד והט"ו, לא הודפסה ספרות זו עד למאה הי"ז ורק לקראת סופה של המאה בשנת 1694 הודפסה לראשונה כנספח לשולחן ערוך חלק אבן העזר, ומאז ועד היום ממשיכה ספרות זו להידפס ולשמש ככלי עזר חשוב בבתי הדין.

הספרות המודפסת של סדרי הגיטין אינה אלא קצה קרחון של כתבי יד שהוחזקו בידי רבנים ופוסקים ושימרו מסורות פסיקה בתחומים אלו מה'מולדת' באשכנז ומראשית צמיחת הריכוז היהודי בפולין וגליציה. כתבי יד אלו היו חלק מארכיוני בתי הדין ששימרו טפסי גיטין ומסורות כתיבה מקומיות. הבאתם לדפוס של סדרי 'שמות גיטין' במאה הי"ז הייתה במקביל לניסיונות האחדה של המסורות השונות וליצירת מרחב יהודי משותף העונה לאותם כללים תחביריים ולשוניים.

ספרות 'שמות גיטין', הנראית ממבט חטוף כרשימות שמיות ודקדוקי הלכה אזוטריים, חושפת בפני המעיין עולם עשיר של תיעוד אשר נלוותה אליו עבודה בלשנית, דקדוקית ותיאורטית האוספת אל קרבה מסורות פולקלוריסטיות עשירות. עבודה זו נעשתה על ידי מומחים מיוחדים לתחום ועל ידי גדולי פוסקי ההלכה בעת החדשה המוקדמת. מעבר היהודים מאשכנז מזרחה, למשל, גרם לשינויים בדרכי קריאת שמות החול, אשר הושפעו מהסביבה האירופאית בה חיו

היהודים. המסורת האשכנזית של הגיית השמות השתנתה גם היא, ונוספו לה שמות והגיות מהשפה הסלאווית כותבי ספרי השמות עסקו לצד עבודת הבירור ההלכתי אף במחקר היסטורי השייך לתחום חקר השמות וביררו את מקורם של השמות העבריים. כמו כן ביררו את משמעות שמות הלעז חקרו אחר מקורם ובדקו את שמות הכינוי המיוחדים הנלווים לכל שם עברי, ואת דרכי התעתיק הפונטי של שמות לועזיים.

נושא המחקר ושאלת המחקר

נושא המחקר בו אתמקד יהיה דרכי התהוותה של ספרות זו בעידן הדפוס, תוך מבט על המשמעויות ההיסטוריות השונות המקופלות בתוך מרחב זה ביחסים שבין תרבות מקומית, נדידה, התגוננות, תרבות הספר ועיצובו בעת החדשה המוקדמת והשלכותיה על ההלכה ועל החברה.

מתוך עיון ראשוני בחומר המחקר התוודעתי לתופעה שעדיין לא תוארה ולא נחקרה, והיא קיומם של ארכיוני בתי דין וגנזכים שבהם הועברו והשתמרו מסורות קהילתיות מקומיות בכתבי יד גם לאחר התפשטות הדפוס ועיצוב ארון הספרים היהודי בצורתו הידועה לנו. סדרי גיטין ושמות גיטין המשיכו להתקיים במשך תקופה ארוכה כסוגה ספרותית עצמאית עד לכניסתם לתוך ספרי ההלכה המודפסים, שולחן ערוך ומפרשיו. במסגרת המחקר אנסה לבחון את הדגמים השונים של עיצוב ספרי ה'שמות' בתוך ארון הספרים היהודי במאה הי"ז ואת המשמעויות הגלומות ביצירה זו להבנת השיח הפנים יהודי בעת החדשה המוקדמת.

שאלות המחקר אשר אשאל במסגרת זו יהיו: כיצד נוצרה והתפתחה ספרות 'שמות גיטין' כיש מאין בתקופה זו? מה היו מקורותיה של יצירה זו ומה היו שיטות המיון והקטלוג של כותבי ספרי ה'שמות'? מה היה חלקם של מקורות חוץ יהודיים בעיצובה של ספרות זו? כיצד התייחסו בתרבות הרבנית לשמות חדשים, ולהשפעות התרבותיות שבאו מן ה'חוץ' האירופי? בחינת משמעותה של ספרייה זו תעשה מתוך תשומת לב על המעבר מכתבי יד לתרבות הספר בעידן שלאחר הדפוס ולתמורות נוספות בעת החדשה המוקדמת.

מטרת המחקר ותרומתו המשווערת

מחקר דרכי התהוותה של ספרות גיטין יעזור להבין את דרכי הפצת הידע ההלכתי וארגונו תוך דגש מיוחד על ספרות מקצועית הלכתית. מטרתו של המחקר היא להפנות מבט לספרות זו של שמות גיטין שלא נחקרה עד היום ולהבין טוב יותר כיצד נוצרה ספרות זו בעת החדשה המוקדמת. לצד מחקר ביבליוגרפי ותיאורי אודות ספרות זו, מטרת המחקר היא להבין דרך

העיון בסוגה זו את צורות הארגון של הידע ההלכתי ושל תהליכי מיון, קטלוג, האחדת ידע ודפוס במאות ה"ז והי"ז.

השפעת הדפוס ותפוצתו במרכז אירופה ומזרחה שינו את פני החברה האירופית: הן הנוצרית והן היהודית. ישנם ויכוחים בין החוקרים על מידת מרכזיותה של התפשטות הדפוס כגורם המייצר שינוי, אבל אין ספק כי הבנת מקומו של הדפוס והשפעתו על דרכי העברת הידע ותפוצתו הינם משמעותיים מאוד להבנת העת החדשה המוקדמת. במסגרת המחקר אתפנה גם לעיין בדרכי רישום השמות היהודיים במסגרת בתי המשפט הלא יהודיים, כתבי הזכויות וכיוצא בזה, ואבחן את ההיבטים המורכבים של רישום השמות ודרכי הזיהוי במרחב העירוני החדש המתפתח באירופה בעת החדשה המוקדמת.

לבד מתרומתו המשוערת של מחקר ספרות 'שמות גיטין' להבנת השמות העבריים ודרכי עיצובה של ספרות ההלכה, הרי שמחקר זה פותח פתח להבנת עולמם התרבותי של היהודים בתקופה זו. ספרות 'שמות גיטין', שהינה תוצר מובהק של מצב היהודים בארצות פזוריהם, פותחת חרך לעולם היהודי הדו לשוני במרכז אירופה ומזרחה. דרך העיון בספרות זו ניתן להתבונן ביחסים העמוקים והמורכבים בין היהודים לסביבתם הנוצרית, ולראות כיצד ניסו רבנים ופוסקים לעצב את הזהות העברית מול שפת הלעז המקומית. בנוסף, יתרום מחקר זה להבנה מדויקת יותר של מהפכת הדפוס כפי שהיא נראית מנקודת מבט של השיח היהודי ההלכתי ובמדפי הספרות המקצועית הנושאת אותו.

מצב המחקר

נושא זה של ספרות שמות גיטין טרם נחקר. חוקר חכמת ישראל במאה הי"ט, אהרן ילינק, כתב שתי עבודות ביבליוגרפיות בקונטרסים מיוחדים שפרסם בשם 'קונטרס המזכיר' בשנת 1877 בווינה ושוב במהדורה מתוקנת ומורחבת בשנת 1893. אך מעבר לכך לא הוקדש כל מחקר לתחום זה. ילינק מנה למעלה מתשעים כותרים המהווים מקור ראשוני למחקר זה. אולם עדין לא נעשה דבר בתחום, לא נחקרו התעודות וכתבי היד ולא נחקרו המשמעויות השונות הכרוכות בדרכי עיצוב כתיבת שם הלעז בגט העברי.

בשנת 2002 פרסם פרופ' שלמה י' שפיצר מאמר שכותרתו 'ספרי שמות גיטין כמקור לחקר שמות גברים ונשים' ובו תיאר את העזובה בתחום מחקרי זה, וכתב: 'למיטב ידיעתי טרם נעשה איסוף שיטתי מתוך ספרי הפוסקים הראשונים של החומר הרלוונטי לעניין השמות וכן של חומר

שיש בו להאיר את ידיעותינו באשר לתקופה זו המכונה תקופת האופל".¹ אולם למעשה לא רק איסוף השמות לא נעשה אלא אף תיאור שיטתי של ספרייה זו לא נעשה.

כיום יש ענין הולך וגובר במחקר ההיסטורי תרבותי בצורות ארגון ועיצוב הידע הן באופן כללי והן בעולם הספר העברי. פרופ' אמנון רז קרקוצקין מאוניברסיטת בן גוריון עסק בסוגיית הדפסת הספר העברי והיחסים עם הצנזורה וכן בתהליכי הקודיפיקציה ביצירת החיבור שולחן ערוך ומשמעותו כמהפכה בעת החדשה המוקדמת בעולם היהודי. פרופ' אלחנן ריינר מאוניברסיטת תל אביב עמד אף הוא על היבטים שונים בתרבות הלימוד כתוצאה ממהפכת הדפוס, וכעת נכתבת עבודת דוקטורט על ידי תמרה אייזנברג באוניברסיטת Penn בהנחיית דוד רודרמן ואלחנן ריינר על עיצוב ספרות השו"ת והידע ההלכתי במעבר מכתבי יד לדפוס.

עבודת מחקר זו על התהוותה של ספרות שמות גיטין משתלבת במגמות אלו הבוחנות את הדרכים השונות של עיצוב הספר העברי בעת החדשה המוקדמת תקוותה להביא פרספקטיבה חדשה על סוגה הלכתית ייחודית המתעצבת בעולם הספר המודפס.

דרכי המחקר המוצעות

כדי לעמוד על טיבה של ספרות זו של 'שמות גיטין' ומשמעויותיה ההיסטוריות, אגש בתחילה לעבודה ביבליוגרפית מדויקת של בחינה ותיאור הממצא הקיים בכתבי יד ובדפוס מהמאות ה"ט"ז והי"ז בתחום זה.

המחקר יתמקד במאתיים שנות התפתחותה של סוגה זו, משנת 1480 ועד לשנת 1694. נקודת ההתחלה בציר הזמן של המחקר תהיה בשנות השמונים של המאה ה"ט"ז באשכנז בחיבור סדר הגט של ר' יעקב מרגליות בכתב יד, ונקודת הסיום תהיה בהדפסת הספר בית שמואל בשנת 1694 בפירורדה שבאשכנז. בחרתי לפתוח בחיבורו של ר' יעקב מרגליות משום שהוא היה החיבור החשוב והנפוץ ביותר למסדרי הגט והוא משקף היטב את המסורות האשכנזיות משלהי ימי הביניים. נקודת הסיום של עבודת המחקר תהיה בהדפסת רשימת השמות של ר' שמואל מפירורדה בחיבורו הגדול בית שמואל על שולחן ערוך אבן העזר משום שהיא מסמנת את סיומה של תקופת סדרי השמות הקהילתיים המקומיים ומהווה אבן דרך משמעותית בכך שלראשונה נדפסה במהדורת השולחן ערוך רשימה כוללת ומשותפת לשמות

¹ ואלה שמות, מחקרים באוצר השמות היהודיים, כרך שלישי, אהרן דמסקי (עורך), ירושלים תשס"ב, עמ' קמ.

ספרדיים ואשכנזיים אשר התקבלה כסמכות המובהקת בתחום ה'שמות' בכל המרחב האשכנזי באירופה.

לצד תיאור המצאי הקיים בספרות זו, אבחן את תפקיד הארכיונים וגנזי בית דין ששימשו את הדיינים והרבנים לתיעוד ואיסוף ראשוני של החומר בתחום השמות, אעמוד על תופעת קיומם של ארכיוני בתי דין שם גנוזים טפסי גיטין לצורך תיעוד שימור ומעקב ואבחן את דרכי עיצובו וארגונו של החומר הארכיוני אל תוך ספרות ההלכה בחיבורי המאה ה"ז ובדפוס המאה ה"ז.

בחינה זו תעשה מתוך הפניית מבט לקיומם של ארכיבים משפטיים ועירוניים בעולם הנוצרי הסובב, תוך תשומת לב לחדירת הדפוס והשפעתו על ארגון החומר הארכיוני בעולם המשפטי בארצות הנוצריות באירופה.

תקוותי שמחקר זה לצד תרומתו להבנת מהפכת הדפוס יהווה נדבך חשוב להבנת עולם ההלכה היהודי ויתרום גם לחקר התמורות בדרכי עיצוב הידע והעברתו הנוגעות גם לזמננו.

פרקי המחקר

עבודת המחקר המוצעת תכלול מבוא הסוקר את תחום סדרי הגיטין וספרות 'שמות גיטין' ומעמדו ההלכתי, לצד שלושה פרקים מרכזיים. הפרק ראשון יכלול סקירה כללית ומקיפה על ספרות שמות גיטין לסוגיה השונים, משורשיה האשכנזיים ברשימות בכתבי יד מן המאה ה"ד ועד להתרחבותה למונוגרפיות שלמות במאה ה"ז. דגש מיוחד יינתן ליצירה ההלכתית של המרחב הגליצאי בראשית העת החדשה ולאופן בו התעצבה והתפתחה במרכז זה סוגה ספרותית זו, הממשיכה להשפיע על סדרי הגט בבתי הדין עד לימינו.

בפרק השני של עבודת המחקר אעמוד על צורות ארגון הידע בעת החדשה ואתאר את תהליך התפתחותם של ספרי השמות מתוך ארכיוני בתי הדין המקומיים ואבחן בהרחבה תופעה ייחודית זו של רישומי ופנקסי בית הדין ואת האופן בו המשיכו להתקיים כתבי יד אלו לאורך המאות ה"ז וה"ז בעידן שלאחר מהפכת הדפוס.

בפרק השלישי והאחרון של עבודת המחקר, אעמוד על הצורות והמיקומים השונים של סדרי שמות גיטין בעולם הדפוס ואבחן את המעבר מלוקאליות וקהילתיות לארגון מדינתי ויצירת מרחב אשכנזי ויהודי משותף דרך עולם הדפוס במאה ה"ז תוך מבט לדרכים השונות בהם מתעצב ה'שולחן ערוך' במהדורותיו השונות.

ביבליוגרפיה

להלן אסקור מקורות ראשוניים של ספרים וכתבי יד העוסקים בפירוט בסדרי גיטין וסדרי שמות גיטין. מקורות אלו יהוו את התשתית אשר עליה תערך עבודת המחקר. במקורות אלו התפרסמו לראשונה רשימות של שמות תוך הכרעותיהם השונות של המחברים בפרטי ההלכות הנוגעות לשמות בגיטין.

מקורות ראשוניים

בית שמואל, ר' שמואל בן אורי שרגא פייביש, דיהרן פורט תמ"ט, פיורדא 1694

ברכת המים, ר' מיכל ר' יוזפש, קראקא 1670

דיני גיטין לתלמיד מהרי"ל, שפיצר, א' צ', מוריה 16, א-ב (תשמח), עמ' טו-כ.

דרכי משה הארוך, ר' משה בן ישראל איסרלש.

הלכות הגט אשר יסד רבינו יצחק ב"ר שמואל, קופפר, א', קובץ על יד טז (תשכו), עמ' 121-144.

זכרון משה, משה בן אליעזר היילפרון, לובלין 1611.

ים של שלמה, גיטין, רבי שלמה לוריא.

לבוש הבוץ והארגמן, ר' מרדכי יפה, קראקא 1599.

נחלת שבעה, ר' שמואל סג"ל, אמסטרדם 1666.

סדר הגט הארוך והקצר למהר"י מרגלית, נדפסו עם הגהות והערות על ידי הרב יצחק סץ, ירושלים תשמ"ג.

סדר גט בקהילות הונגריה [באוסף סמינר שכטר R.479], סץ, י' ע', מוריה 14, ה-ח (תשמו) עמ' ח-יג.

סדר גיטין, יצחק הערשקאוויטש, ברוקלין תשמ"ח.

ספר שמות, רבי שמחה ב"ר גרשון הכהן, וינציה 1657.

שאלת רבינו מנחם מאן בכרך בשמות גיטין, סץ, י' ע', מוריה 14, א-ב (תשמה), עמ' ב-ז.

ספרות מחקר

ניתן לחלק את ספרות המחקר המרכזית אליה אדרש בעבודה זו לארבע קטגוריות מרכזיות. הראשונה היא ספרות היסטורית כללית על התקופה של ראשית העת החדשה ועל מצב היהודים בתקופה זו עם דגש על מחקרים בתחומי המשפחה הנישואין והגירושין. הקטגוריה השנייה היא ספרות מחקר בתחום הספרות המקצועית וסדרי גיטין. קטגוריה שלישית היא ספרות הנוגעת לחקר השמות ושמות יהודיים וקטגוריה רביעית היא ספרות מחקר הנוגעת למהפכת הדפוס, כתבי יד, ארכיונים ופנקסים.

היסטוריה, יהודים ומשפחה במוצאי ימי הביניים ובראשית העת החדשה באומגרטן, א', אמהות וילדים, חיי משפחה באשכנז בימי הביניים, ירושלים, תשס"ה.

בוקסנבוים, י', פרשיות מהווי יהודי איטליה במאה הט"ז, תל אביב, תשמ"ו.

ברויאר, מ', "מעמד הרבנות בהנהגתן של קהילות אשכנז במאה הט"ו", ציון, מא (תשל"ו), עמ' 47-67.

ברויאר, מ', רבנות אשכנז בימי הביניים, ירושלים, תשל"ו.

גולדברג, י', המומרים במלכות פולין וליטא, ירושלים, תשמ"ו.

גידמן, מ', התורה והחיים בארצות המערב בימי הביניים, ירושלים, תשל"ב.

דינרי, י' א', חכמי אשכנז בשלהי ימי הביניים: דרכיהם וכתביהם בהלכה, ירושלים, תשמ"ד.

המבורגר, ש', שרשי מנהג אשכנז, בני ברק, תשנ"ה.

וינשטיין, ר', "אין-אונות ושלמות המשפחה בקהילה היהודית באיטליה", ארוס אירוסין ואיסורים, ברטל י', גפני י' (עורכים), ירושלים, תשנ"ח, עמ' 159 – 173.

וינשטיין, ר', נישואין נוסח איטליה, ירושלים, תשס"ז.

וסטריך, א', "עילות להתרת חרם דרבנו גרשום באיטליה במאות החמש-עשרה והשש-עשרה", מחקרי משפט, ט, (תשנ"ב), עמ' 227-256.

זימר, י', גחלתן של חכמים: פרקים בתולדות הרבנות בגרמניה במאה השש עשרה ובמאה השבע-עשרה, באר-שבע-ירושלים, 1999.

טורניאסקי, ח', גליקל, ירושלים, תשס"ו.

טשרנוביץ, ח', תולדות הפוסקים, ניו יורק, תש"ט.

יובל, י', "תקנות נגד ריבוי גירושין במאה הט"ו", ציון, מח (תשמ"ג), עמ' 177-215.

יובל, י', חכמים בדורם, ירושלים, תשמ"ט.

למדן, ר', עם בפני עצמן, נשים בחברה היהודית בארץ- ישראל, סוריה ומצרים במאה השש-עשרה, תל-אביב תשנ"ו.

מרקוס, א', טקסי ילדות, ירושלים, תשנ"ח.

סטאו, ק', "יחידוש דרך שמרנות" מיאון בגטו רומא במאות ה-16 – 17", ארוס אירוסין ואיסורים, ישראל ברטל, ישעיה גפני (עורכים), ירושלים תשנ"ח, עמ' 131 – 143.

פלק, ז', נשואין וגירושין: תקונים בדיני המשפחה ביהדות אשכנז וצרפת, ירושלים, תשי"ח.

קופפר, א', "לדמותה התרבותית של יהדות אשכנז במאות הי"ד-ט"ו", תרביץ מב (תשל"ג), עמ' 113-147.

רודרמן, ד', מחשבה יהודית ותגליות מדעיות, ירושלים, תשס"ג.

רות, א' נ' צ', "על 'ההו"ל- קרייטש", ידע עם, ז' (תשכ"ב) עמ' 66-68.

ריינר, א', "שבר קרב אל שבר: גילויים מבית-הקברות היהודי של וירצבורג", זמנים 95 (2006), עמ' 54-56.

ריינר, א', "תקנה הלכה ומה שביניהן: הלכות גיטין לרבינו תם כמראה חברתית", תרביץ פב (תשע"ד), עמ' 139 – 163.

ריינר, א', "בתי הדין בצרפת במאה הי"ב", על פי הבאר; מחקרים בהגות יהודית ובמחשבת ההלכה מוגשים ליעקב בלידשטיין. ארליך א', קרייסל ח', לסקר ד' י', (עורכים), באר שבע, תשס"ח.

ריינר, א', "עליית 'הקהילה הגדולה' על שורשי הקהילה היהודית העירונית בפולין בעת החדשה המוקדמת", גלעד כ' (תשס"ו), עמ' 37-13.

ריינר, א', "אין צריך שום יהודי ללמוד דבר רק התלמוד לבדו' על לימוד ותוכני לימוד באשכנז בימי הספר הראשונים", מחקרים במדעי היהדות לזכרו של ישראל מ' תא שמע, כרך ב', ריינר א' ועוד (עורכים), עמ' 705 – 746.

ריינר, א', "מעבר לגבולות ההשכלה: תמורות בתבניות הלימוד והידע בחברה היהודית המסורתית בעת החדשה המוקדמת", ישן מפני חדש: שי לעמנואל אטקס, אסף ד', רפפורט-אלברט ע' (עורכים), ירושלים, 2009, עמ' 289-311.

שלמון-מאק, ת', "גירושי נשים לא שפיות בפולין במאות ה-17 וה-18", גלעד יז (תשס) לז-סא.

שלמון-מאק, ת', "טן - דו : על נישואין ומשבריהם ביהדות פולין-ליטא 1800-1650", הקיבוץ המאוחד, 2012.

תא שמע, י' מ', "קוים לאופייה של ספרות ההלכה באשכנז במאות ה"ג-י"ד", עלי ספר ד (תשל"ז), עמ' 20-41.

תא – שמע, י' מ', כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, א: אשכנז, ירושלים, תשס"ד.

Lamdan, Ruth, 'The Mercies of the Court: Jewish Women Seeking Divorce in Sixteenth Century Palestine, Syria and Egypt', *Nashim, A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues*, 1 (1998), pp. 51- 69

Lauterbach, J. Z., 'The Naming of Children in Jewish folklore, ritual and practice', *Central Conference of American Rabbis Yearbook*, 42 (1932), pp. 316-360

Palmer, J., "Piety and Social Distinction in Late Medieval Roman Peacemaking" *Speculum* 89 (2014): 974-1004

Pomata, G., "Observation Rising: Birth of an Epistemic Genre, 1500-1650," in *Histories of Scientific Observation*, Lorraine Daston and Elizabeth Lunbeck (eds.) Chicago: University of Chicago Press, 2011, pp. 45-80.

Ruderman, D., *Early Modern Jewry*, Princeton 2010.

ספרות מקצועית, סדרי גיטין ופולמוסי גיטין

אסף, ש', "תיקון סופרים של ר' משה אלמושינו" קרית ספר, יא (תרצ"ד – תרצ"ה), עמ' 497 – 498.

אסף, ש', "שטרות עתיקים מן הגניזה מארץ ישראל, מצרים ואפריקה הצפונית" תרביץ, ט' (תרצ"ח), עמ' 196 - 218.

בונפיל, ר', "זוטות לפרשת הגט תמרי-ונטורוצו", ספר יובל לשלמה סימונסון, ירושלים, תשנ"ג, עמ' יט – כח.

בוקסבוים, י', "תשובת הסמ"ע בענין הגט מווינא", ספר הזכרון לכבודו ולזכרו של רבי יצחק ידידיה פרנקל, ירושלים, תשנ"ב, עמ' שמז – שפד.

בניהו, מ', "ספר "יפה נוף" וספרים ראשונים של תיקון סופרים", אסופות, ז (תשנ"ג), עמ' כט - סח

ברוכסון, צ', "חמש אגרות מחכמי אשכנז במאה הט"ו", עלי ספר, תשל"ט, עמ' 88 - 89.

בריס, מ', "המטפיזיקה של הגירושין: עיון הלכתי –פילוסופי בסדר הגט", דיני ישראל, ל' (תשע"ה), עמ' 43 - 90.

גולאק, א', אוצר השטרות הנהוגים בישראל, ירושלים, תרפ"ו.

דוד, י', הגט ונוסחותיו על פי תעודות מהגניזה ומקורות אחרים, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, תשנ"ב.

דוד, י', "יחסו של רש"י לגירושין ופירושו לנוסח הגט בהשוואה לפירושם של הגאונים והרמב"ם על פי תעודות חדשות מן הגניזה ומקורות אחרים" סיני, קל"ז (תשסו), עמ' קצב - רז.

יודלוב, י', "הערות ביבליוגרפיות לפרשת הגט תמרי-וינטורוצו", עלי ספר ב (תשל"ו) - 105. 120.

למדן, ר', 'ספר תיקון סופרים לר' יצחק צבאח: כתב יד ירושלים 8958', תרביץ עד (תשס"ה), עמ' 77 - 136.

לנגה, י' ש', "ר' מאיר מפדואה כעורך סדר גיטין וחליצה של מהר"י מינץ", קובץ מחקרים מוקדש לזכרו של הרב דריוש דיסניי, ירושלים, תשכ"ט.

סימונסון, ש', "שערורית הגט תמרי- ונטורוצו", תרביץ כח (תשי"ט), עמ' 375-392.

פיקסלר, י', אשל, ח', "קריעת גיטין החל בתקופת מרד בר-כוכבא לאור הממצאים ממדבר יהודה", סידרא כב, (תשס"ז), עמ' 81 - 87.

קופפר, א', "הבהרות נוספות ל"שערורית הגט תמרי-ונטורוצו", תרביץ לח (תשכ"ט) עמ' 54-60.

קטן, י', "הגט מפאנו", סיני קיט (כסלו-שבט תשנ"ז) עמ' קעא-קפד.

רבלין, י', שטרי קהילת אליסאנה מן המאה האחת עשרה, ירושלים, תשנ"ה.

שמרוק, ח', "עדות ביידיש על ה'געט' בויניציה מלפני 1516", ספר זכרון לש"א נכון, ירושלים, תשל"ח, עמ' 235 – 240.

שפיצר, ש' י', "שטרי מכר עבריים באוסטריה מהמאה הי"ד", בר אילן, יד – טו (תשל"ז) עמ' 122 – 132.

חקר השמות

בורשטיין, ד', "כללים בתעתיק ופונטיקה (לכתיבת שמות לועזיים בגיטין)", מזכרת, תשכ"ב עמ' 433-466.

גומפרץ, י' ג', "קריאת שמות בישראל", תרביץ, כה (תשט"ז), עמ' 340-352; 463-452.

ג'קטר, ח', "השם היהודי בגיטין ובכתובות", תחומין טו (תשנ"ה), עמ' 297-300.

זילברשטיין, י', "על 'מודרנה' שפה ומשפט: הלכות כתיבת שמות גיטין", עיונים בשפה וחברה, כרך 5 (2012), עמ' 157 – 180.

מוניץ, ש', שמות בני אדם - מנהג והלכה, עבודה לשם קבלת התואר מוסמר, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשמ"ט.

רבלין, י', "מתן שני שמות לנולדים", ואלה שמות; מחקרים באוצר השמות היהודיים, כרך 5, דמסקי, א', (עורך), אוניברסיטת בר-אילן, (תשע"א), עמ' קל"ג – קמ"ט.

שפיצר, ש' י', "ספרי "שמות גיטין" כמקור לחקר שמות גברים ונשים במשך הדורות", ואלה שמות: מחקרים באוצר השמות היהודיים, כרך שלישי, דמסקי א' (עורך), אוניברסיטת בר אילן, תשס"ב, עמ' קל"ט – קנ"ט.

Beider, A., A Dictionary of Jewish Surnames from the Russian Empire, Teaneck, NJ: Avotaynu, 1993.

Bornstein-Makovetsky, L., Jewish Names in Istanbul in the 18th and 19th Centuries: A Study Based on Bills of Divorce, These Are the Names: Studies in Jewish Onomastics, Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 1997.

Cohn, R. I. , Yiddish Given Names The Scarecrow Press, Inc, Lanham, Maryland, 2008.

Gardiner, A., The Theory of Proper Names, 2nd ed., London: Oxford University Press, 1954.

Singerman, R., Jewish and Hebrew Onomastics: A Bibliography, New York & London: Garland Publishing, 1977.

דפוס, ארכיונים ופנקסים

אסף, ש', "מעשה בית דין בירושלים מזמנו של הרלב"ח", לוח ירושלים, ד', (תש"ד), עמ' צט – קח.

בית אריה, מ', "האם היו ספריות "ציבוריות" יהודיות בימי הביניים?", ציון, ס"ה (תש"ס) עמ' 441–451.

בית אריה, מ', "תולדות הפקתם של כתבי יד עבריים בימי הביניים – קדמה או נסיגה?", דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, כרך שמיני, ירושלים, תש"ס, עמ' 213 – 236. גריס, ז', הספר כסוכן תרבות בשנים ת"ס-תר"ס, תל אביב, תשס"ב.

גריס, ז', "מסורת ושינוי במעבר מכתבי יד לדפוס", עלי ספר, כ"ד כ"ה (תשע"ה) עמ' 17-33. יערי, א', "ביקורת על ספרו של ח"ד פרידברג, 'תולדות הדפוס היהודי בפולניה'", קרית ספר ט (תרצ"ג) עמ' 432-439.

פלדון, מ' א', מהפכת הדפוס, תל-אביב, תש"ס.

פרידברג, ח' ד' ב', תולדות הדפוס היהודי בפולניה, תל אביב, תש"י .

רז - קרקוצקין, א', הצנזור, העורך והטקסט : הצנזורה הקתולית והדפוס העברי במאה השש-עשרה, ירושלים, תשס"א.

רז - קרקוצקין, א' ר', "חקיקה, משיחיות וצנזורה: הדפסת השולחן ערוך כראשית המודרניות", טוב עלם: זיכרון קהילה ומגדר בחברות יהודיות בימי הביניים ובראשית העת החדשה, מאמרים לכבודו של ראובן בונפיל, באומגרטן, א', ויינשטיין, ר', רז-קרקוצקין, א', (עורכים) ירושלים, תשע"א, עמ' 306-335.

ריבקינד, י', "לתולדות הדפוס העברי בפולין", קרית ספר יא (תרצ"ה) עמ' 94-105, 395-384.

Blair, A., *Too much to know: managing scholarly information before the modern age*, Yale University Press, 2010.

Clanchy, M. T., *From Memory to Written Record: England 1066–1307*, 2nd ed., Oxford, 1993, 145–84.

Darnton, R., "What is the History of Books?", *Daedalus*, 1982, pp. 65-83

Davis, J., 'The Reception of the Shulhan Arukh and the Formation of Ashkenazic Jewish Identity', *AJS Review*, 26, 2002, pp. 251-276.

Eisenstein, E., *The Printing Press as an Agent of Change*, 2 Vol, Cambridge 1979.

Eisenstein, E. L., "How to Acknowledge a Revolutio: Reply.", *The American Historical Review* 107.1 2002, pp. 126-128.

Geary, P. J., *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, Princeton, 1994, 81-114 (ch. 4)

Grafton, A., 'The Importance of Being Printed', *Journal of Interdisciplinary History*, 11 2 (1980), pp. 265-286

Head, R., "Knowing Like a State: The Transformation of Political Knowledge in Swiss Archives, 1450–1770," *The Journal of Modern History* 75 (December 2003): 745–782

Hunter, M., 'The Impact of Print', *The Book Collector*, 28 (1979), pp. 335-352

Kosto, A. J., "Statim invenire ante: Finding Aids and Research Tools in Pre-scholastic Legal and Administrative Manuscripts," *Scriptorium* 70 (2016), 285-309

Kosto, A. J., "Laymen, Clerics, and Documentary Practices in the Early Middle Ages: The Example of Catalonia," *Speculum* 80 (2005), 44-74

Litt, S., *Pinkas, Kahal, and the Mediene: The Records of Dutch Ashkenazi Community in the Eighteenth Century as Historical Sources*, Brill, 2015.

Nussdorfer, L. "Writing and the Power of Speech: Notaries and Artisans in Baroque Rome" in *Culture & Identity in Early Modern Europe*, eds. B. Diefendorf & C. Hesse (1993), 103-18

Nussdorfer, L., "Roman Notarial Records between Market and State," *Past & Present* (2016), Supplement 11, 71-89

Soll, J., *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, University of Michigan Press, 2011.

Stoller, A. L., "Colonial Archives and the Art of Governance" in *Archival Science* 2 (2002): 87-1091.

Stanford, S., *Commemorating the Dead in Late Medieval Strasbourg: The Cathedral's Book of Donors and Its Use (1320-1521)*, Ashgate, 2011.

Yeo, R., *Encyclopaedic Visions: Scientific Dictionaries and Enlightenment Culture*, Cambridge University Press, 2001.

Johns, A., The nature of the book: Print and knowledge in the making. University of Chicago Press, 2000.

Johns, A., "Archives of the scientific revolution: the formation and exchange of ideas in seventeenth-century Europe", Medical History 44.2 (2000)